

LIETUVIŲ LITERATŪRA SVETUR 1945—1967

Knygos autoriai iš trijų generacijų, ir kuo jie skiriasi

Kelios stambios knygos buvo kultūrininkų įnašas į laisvės kovos metų laimėjimus. Tarp jų yra *Lietuvių literatūra svetur*, kurioje apžvelgiama daugiau kaip poros dešimtų metų lietuvių literatūrinė kūryba Vakaruose, arba, kaip J. Girnius toje knygoje vadina, egzode. Tai kūryba tokio pat ilgio laikotarpio, kaip ir nepriklausomos Lietuvos gyvenimas. Uždavinyš didelis. Ypačiai mūsų sąlygose, kai turime labai nedaug žmonių, tiesiogiai dirbančių literatūros tyrimo srityje; kai rašyti reikėjo laiku, nuvagamui nuo poilsio ar profesijos darbo. O literatūros apžvalgai laiko reikėjo daug. Vienas iš apžvalgos autorių (St. Santvaras) užsimena knygoje gyvenęs tris mėnesius dramos sritimi. Kitiems, kurių apžvelgiamas kūrybinis lobis platesnis, tikriausiai reikėjo dar daugiau. Iš viso tai kelerių metų darbas. Už tą visuomeninę auką priklauso pagarba ir padėka visiems autoriam. Didžiausias nuopelnas tenka priskirti redaktoriui Kaziui Bradūnui, kuris čia vėl pasirodė kaip didžiausias šio meto rašytojų tarpe

kolektyvinių leidinių organizatorius. Pagarba priklauso taip pat I Laisvę fondui, kuris finansavo knygos išleidimą.

* * *

1. Knyga rašyta kolektyvo, kuriame sutelkti bendradarbiai iš trijų kartų. Vyresnės kartos — Antanas Vaičiulaitis rašo apie poeziją, Stasys Santvaras apie dramą, Vladas Kulbokas apie literatūrinę kritiką; jaunesnės, šiame krašte brendusios, mokslus išėjusios — Kęstutis Keblys apie romaną, Rimvydas Šilbajoris apie novelę; vidurinei kartai tektų priskirti patį knygos redaktorių organizatorių Kazį Bradūną, bendras išvadas „Visumos žvilgsniu...“ padariusį Juozą Girnį ir knygą užsklendusį literatūrine bibliografija Česlovą Grincevičių.

Kolektyviniam darbui dažnai gresia nevieningumas (metodo, vertinimo, stiliaus), jeigu redaktorius iš anksto nen užmėjo visiem bendrų gairių ar gautų raštų pats neperredagavo. Juo labiau tokio nevieningumo galima laukti, kai rašo skirtingų kartų autoriai. — Viena visiem bendra gairė yra aiški — visi rašo apie knygą, ne apie autorių ir skaitytoją. Visi mėgina savo rašinių gale žymėti bendras išvadas apie savo žanrą. Tačiau nebuvo, atrodo, sutarta, ar rašiniuose turi persverti apžvalga ar kritika, informacija ar vertinimas. Šiuo atžvilgiu autoriai skiriasi. Vaičiulaičio ir Santvaro rašiniuose persveria informacinis momentas. Vienas ir kitas kelia aikštėn poezijos bei dramos kūrybines žiežirbas. Priešingo metodo laikosi Keblys — jis yra aštriausias čia kritikas, kūrybinių dėmių kėlėjas. Šilbajoris vidury tarp jų, o taip pat Kulbokas, kuris epitetiniais žodžiais savo vertinimą įglaudžia į informaciją (tas ir tas kritikas pastebėjo „teisingai“, „pagrįstai“, „rimtai“, „svariai“...).

Jeigu būtų atsižvelgta į skaitytojus, kurių žymi dalis nebus pačios knygos skaitę ir nori apie tą knygą gauti

informacijos iš šios apžvalgos, tai informacinio metodo persvara būtų tikslingesnė. Maža ką pasako skaitytoji kritika dalyko, kurio jis nėra pažinęs.

2. Nevienodai ima ir knygas grupuoti. A. Vaičiulaitis atskirus autorius grupuoja generacijom, K. Keblys — chronologiškai (tais ir tais metais pasirodė toki ir toki veikalai ir jie tiek ir tiek verti), S. Santvaras ir Šilbajoris — pavardėm, V. Kulbokas kritikų pradeda rūšiuoti kryptim („švelnieji kritikai“, „pažangieji, kovingieji“), vėl diskusijų temom ir pagaliau generacijom („naujausioji karta“). — Kas nori turėti rašytoją epochos fone, vadinas, žiūri į jį istoriškai, tam tikslingiausias rodysis generacijų metodas. Tas metodas lengviau padėtų suprasti ir tas keturias kartas, besireiškiančias šio nagrinėjamo laikotarpio literatūroje — 1. nepriklausomoje Lietuvoje subrendusius bei kūrusius ir tas tradicijas atsinešusius į čia, 2. pradėjusius Lietuvoje ir išsiplėtojusius savo kūryba čia, 3. subrendusius šioje šalies kultūroje ir jos įtakoje ėmusius kurti, 4. pagaliau į literatūrą ateinančius ir jau pradedančius talentingai reikštis.

3. Vertinamosios išvados — vyresnės kartos optimistiškesnės, jaunesnės pesimistiškesnės. A. Vaičiulaitis apie lyriką kalba: „Apžvelgtieji metai sudaro visą epochą, lietuvių poezijai davusią reikšmingų kūrinių... šiandien nedaug kas gali pasigirti tokiu būriu gerų poetų“ (81 p.). S. Santvaras apie dramą (kuri labiau nei kiti žanrai negausi) išvadą duoda taip pat teigiamą: „Šio laikotarpio derlius labiau negu patenkinamas... lietuvių tremties dramaturgija, sukurta 1945—1967 m. laikotarpy, meninių laimėjimų nestokoja, ji neatsiliko nuo laiko dvasios ir modernaus teatro ieškojimų, savo kūrybine mintim ir forma įveikė apstą sunkių sąlygų ir yra žymiai svaresnė, negu karo meto, tremties ir emigracijos aplinkybėse būtų buvę galima laukti“ (394 p.). Be optimizmo vertina K. Keblys, rasdamas, kad tik trečdalis romanų buvo

rašyti romanui tinkama forma. „Tačiau ir iš šio trečdaliio tik trečdaliui pavyko prasiskverbti pro kūrybinio vidutiniškumo miglas“ (202 p.). O Šilbajoris apie novelę: „sunku susidaryti bendrą ir galutinį įspūdį. Meninis veikalų lygis, deja, ne vienu atveju nėra aukštybėse“ (299 p.).

Galima manyti, kad poezijos žanras pralenkė kitus. Galima taip pat manyti, kad jaunesnieji vertintojai yra, kaip paprastai, reiklesni, radikalesni, jų rašiniuose pasitaiko ir tokių atsiliepimų: „gimnazistiško lygio debiutas“, „romanas daros panašus į intymų, slaptą gimnazistės dienoraštį, kurį ji paliko nerakintame stalčiuje, kad draugės pasiskaitytų“; arba vėl: rašytojo veikalai vertinami kaip „cukriniai avinėliai“. Toki išsireiškimai stilių daro spalvingesni, bet jie rašinį iš mokslinės srities nukelia į publicistiką.

4. Juozo Girniaus „Visumos žvilgsnis...“ turi knygoje ypatingą vaidmenį. Jei visų kitų rašinius galėtum vadinti horizontaliniu pjūviu — literatūrą padalinant žanrais, tai J. Girniaus „Visumos žvilgsnis...“ eina paralelinėm vertikalėm: paralelėm tarp atskirų egzodo autorių, paralelėm tarp egzodo literatūros ir tos, kuri yra sukurta okupuotoje Lietuvoje. Vertingiausia rašinio dalis kaip tik ir yra paralelė su dabartinės Lietuvos literatūriniais laimėjimais ir iškeltas klausimas, ar tokia literatūra, kokia yra sukurta egzode, būtų buvusi galima pavergtoje Lietuvoje. Atsakymas aiškus — ne. Po tokio atsakymo logiška išvada: tautos literatūrinė kūryba tebeina dviem šakom — Lietuvoje ir už Lietuvos; abidvi šakos kada nors susijungs, egzode sukurta literatūra grąžins į bendrą tautos kūrybinį lobyną.

J. Girniaus rašinys atlieka dar ir kitą funkciją — papildo kitų praleistas pavardes, švelniai koreguoja anksčiau rašiusių kategoriškus teigimus. Šią funkciją vykdant, deja, sunku išsiversti be pasikartojimo to, ką kiti buvo rašę (pvz. apie ginčą dėl Ramono *Kryžių* kalba net trys šios knygos autoriai).

5. Bendras įspūdis tebus baigtas pasigrožėjimu gera stilinga kalba, nors kiekvienas autorius vėl savotiškas. Meistriškai subtilus, taklus yra Vaičiulaičio žodis. Nuoširdus, atlaidus, kiek ištęstas yra Santvaro. Preciziškas, konkretus, kiek su ironija yra Šilbajoris (bet su nevienodu rūpestingumu rašęs apie novelės autorius; pvz. rūpestingai apie Vaičiulaitį, Škėmą, nerūpestingai apie Ramoną). Tiesmukas, smogiantis, dažnai miglotos prasmės yra Keblio žodis. (Atsiliepdamas neigiamai apie Gliaudos „gramozdiškai daiktavardinį stilių“, paskatina skaitytoją atkreipti dėmesį į jo paties mėgstamas daiktavardines formas: „žmogaus atskleidimui“, „aplinkos vaizdavimui“, „žmogaus išryškinimui“. Tai buvo anksčiau taisoma į stilingesnę veiksmažodinę formą: „žmogui išryškinti“, „aplinkai vaizduoti“. Kalbama „gramozdiška“ daiktavardinė forma gausiai vartojama okupuotoj Lietuvoj; dabar ima ji gausėti ir čia).

Literatūriniai matai, kurie gali virsti prokrusto lova, ir knygos, apie kurias nekalbama

Po bendro knygos visumos įspūdžio tenka kritiškiau pažiūrėti į kai kurias detales. Jei, palyginti, mažiau kontraversinė gali rodytis geriausių knygų atranka, tai tos atrankos teoriniai motyvai vietomis rodosi abejotino teisingumo. Savo teorinės pažiūros labiau dėsto jaunesnės kartos autoriai. Pažiūras, kurios yra jų matai konkretiems kūriniam ir gairės literatūrinės kūrybos pažangai.

1. Tarp K. Keblio pažiūrų į romaną dažniausiai kartojamas romanui uždavinys — „žmogiškosios tikrovės atskleidimas“ ir „naujosios Vakarų literatūros įtakos“ prisiėmimas. Jo žodžiais: romano uždavinys „betarpiškai atskleisti žmogiškosios tikrovės prasmingumą“, „romanas bus vertingas tiek, kiek tobulai jis pajėgs atskleisti žmogų“. Savo matus

taikydamas konkretiems veikalams, pvz. apie Alės Rūtos *Trumpą dieną* nuvertinamai kalba, kad ji neieško „prasmingo žmogaus atskleidimo“ (138 p.); tokia pat prasme taiko antrą matą Ramono *Kryžiam*: juose „nesimatė naujosios vakarų literatūros įtakos“ (110 p.). Ir priešingai tais matais teigiamai matuoja Škėmos novelės, kurios mėgino „atverti mūsų literatūrai langus dabarties reikalavimams“ (148 p.); teigiamai vertina to paties autoriaus *Baltą drobulę*, kuri atveria „betarpišką mūsų chaotinių laikų žmogaus pažinimą“ (150 p.); teigiamai matuoja Landsbergio *Kelionę*, kuri atneša „vakarietišką romano koncepciją“ (124 p.) ir vartoja visas priemones „romano tikslui, žmogaus atskleidimui prasmingos tikrovės ribose“ (125 p.).

Turi pagrindo, kurie suabejoja čia minėtais matais, nes „žmogaus atskleidimo“ matas nėra joks specifinis matas romanui — matas romanui per plačios prasmės. „Žmogų atskleidžia“ ir visi kiti literatūriniai žanrai ir visos kitos meno rūšys. Ir architektūros kūrinyse „atskleidžia“ savo kūrėją.

2. Kai kalbama apie antrą matą, apie „naujosios Vakarų literatūros įtakos“ priėmimą, apie „modernumą“, „pažangą“, „dabarties žmogų“, „dabarties reikalavimus“, aiškėja, kad faktiškai tie vardai čia vartojami susiaurinta prasme, reiškiančia tik vieną literatūrinę filosofinę srovę, grįstą egzistencialistų pažiūrom.

„Mūsų chaotiškų laikų kenčiantį žmogų“, „žmogų be Dievo“, „žmogų ieškančią ir grįžtančią į save“ — tokį žmogų suvisuotinti ir juo riboti „mūsų laikus“, mūsų žmones ir modernumą bei pažangą reiškia tikrovės susiaurinimą, griežčiau tariant, gal net išimties pavertimą taisykle. Gyvenimo tikrovės plotas yra daug didesnis; jame yra ne vienos krypties žmonės, kurie taip pat reiškia modernumą, pažangą, mūsų laikus.

Galima grožėtis tokių žmonių iškėlimu ir forminiu jų api-

pavidalinimu, bet tai nereiškia, kad mūsų moderniuose laikuose nėra ir ne „chaotiško vidaus“ žmonių, anot R. Šilbajorio, ne „Dievo ieškančių“, bet „vykdančių Dievo valią“, kurių buvimą literatūroje taip pat vertiname pagal tai, kiek jie yra parodyti meniniu pavidalu.

„Žmogiškosios tikrovės prasmingumo“ matas jau nėra taip akcentuojamas ir suvisuotinamas R. Šilbajorio matų eilėje, kai jis kalba, jog Škėmai „kaip kūrėjui vertinti reikia taikyti kitoki išmatavimai, negu tie, kurie tinka daugumai“ (226 p.). Ir Keblys sutinka, kad Krėvės *Danguis ir žemės sūnūs* yra aukštos meninės vertės, nors negalima „šio veikalo griežtai įsprausti į šiandieninės literatūros reikavimų ribas“ (171 p.).

Pažymėtina, kad savo matą taikęs liaudies gyvenimą vaizduojančiai *Trumpai dienai* (138 p.), jau nebetaiko jo tokio pat liaudies gyvenimo veikalui Katiliškio *Miškais ateina ruduo* ir tą netaikymą imasi pateisinti. Būtų neteisinga manyti autorių vertinant čia pagal kokias „simpatijas“. Teisingiau būtų manyti, kad konkrečių veikalų analizėje jis pasidarė išvadą, jog prie kiekvieno kūrinio tenka prieiti individualiai ir kad prokrusto lova netinka net tos pačios epochos kūriniam.

Susiaurintą romano uždavinį į „žmogiškosios tikrovės prasmingumo atskleidimą“, susiaurintus „mūsų laikų reikalavimus“ galima būtų laikyti viena puse pinigų, kurio antroji pusė yra atitikmuo — socialistinės tikrovės atskleidimas, reikalaujamas socialistiniame realizme.

J. Girnius „Visumos žvilgsny...“, atrodo, netiesiogiai mėgina atitiesti savo bendradarbio formulę: vietoj „žmogiškosios tikrovės prasmingumo atskleidimo“ sakydamas, kad „dabartinių rašytojų kūrybos vertę sudaro ne primastos ar priimtotos tezės, o meninis dabartinės lietuviškos tikrovės atskleidimas“ (526 p.). Kas domėsis literatūrinės paskirties

klausimais, atkreips dėmesį į tų dviejų formulių skirtumą; jis duoda tiksliau apibrėžtas gaires lietuviškos kūrybos pažangai.

3. Gali būti dėmesio verta kita eilė matų — neigiamų, kūrybos vertę menkinančių. Tarp jų čia dažnokai kalbama apie „tezinius“ ir „netezinius“ veikalus. „Tezės“ vardas, siejamas dar su „pasaulėžiūrinio veikalo pamušalu“, vartojamas literatūrinio nuvertinimo prasme. Tokia prasme jis vartojamas prie Ramono Kryžių, Jankaus, Dovydeno, Alanto. Jis nevartojamas prie kitų rašytojų veikalų. Lyg jų kūriniai apsieina be „tezės“ ir be „pasaulėžiūrinio pamušalo“.

Neigiama prasme vartojamas, tas terminas gali daryti klaidinantį įspūdį, nes „tezės“, „pasaulėžiūros“ reiškiasi ir Krėvės, ir Landsbergio, ir Škėmos, ir visuose kūriniuose. Lygiai klaidinantį įspūdį gali daryti neigiamas atsiliepimas apie „epochinius“ ar „etninius šarvus“, nes visa tai yra žmogiška ir autoriui, ir jo vaizduojamiems asmenim.

Veikalą daro nepriimtina ne pasaulėžiūros, tezės, epochiniai ar kitoki šarvai, bet nemokėjimas duoti tiem visiems žmogiškiems dalykam meninio pavidalo.

4. Galbūt tais pačiais matais vertinama ir nepriklausomoj Lietuvoj kilusi kūryba, kaip sakoma „atsineštinis kraitis“. Vertinimas gali atrodyti kontraversinis, kada *Lietuvių literatūroje* svetur taip kalbama apie to nepriklausomo laikotarpio romano kaimo žmogų: „dažnai buvo vaizduojamas kaimas, bet labai retai atskleidžiamas kaimo žmogus“ (94 p.). Kurie prisimena literatūrinius kaimo žmones, pradedant nuo Lazdynų Pelėdos, Krėvės, Vaižganto ir baigiant Grušu, Vaičiulaičiu, turi laisvę sakyti, kad toks vertinimas yra tiek teisingas, kaip „vaikų“ vertinimas „tėvam“ — esą jie „atsilikę nuo gyvenimo“; esą jie „old-fashioned“.

5. Su neslepiančiu nepalankumu Keblys, Šilbajoris žiūri ir į savo laikų lietuvišką visuomenę, kurioje dabartiniam rašytojui teko išaugti ir tenka savo kūrybai atramos ieškoti. Ta visuomenė esanti atsilikusi, atbukusi literatūriniam jautrumui, nukultūrėjusi, izoliavusi praeityje, nesuvokianti tikrovės, gyvenanti iliuzijose, užsidariusi nuo Vakarų pažangos, neapkenčianti naujų ieškojimų ir juos laikanti tėvynės išdavimu, nepritarianti literatūriniam avangardui (žr. Keblys 98, 177, 203, 204, 207 p., Šilbajoris 215, 277, 279 p.).

Tenkinantis tuo neigiamu žvilgsniu, nemėginta įžvelgti tremties visuomenės raidos literatūriniuose pomėgiuose. O raida būtų specifiška čia apžvelgiamam laikotarpiui — DP lageriai bei prisiminimai apie bėgimus, emigracijos bei įsikūrimo didžioji banga, su pirmaisiais ryšininkais iš Lietuvos kilęs partizaninio kulto sąjūdis; su antruoju dešimtmečiu emigracijoje išaugęs naujas intelektualinis profesionalinis elitas. Pirmame tarpe žymėtinas visuomenės entuziazmas, bet kokiai lietuviškai knygai, paskiau jautrumas literatūrinėm meninėm manifestacijom (daugiau nei politinėm!) — literatūriniam vakaram, šventėm. Be anketos sunkiau pasakyti, kiek ir kokiai knygai rodė dėmesio naujasis elitas; senajam būdingas atokus laikymasis nuo tokios kūrybos kaip absurdo teatro mėginimai, bet nukrypimas į knygą, susietą su netolima istorine tikrove — konkrečiai į memuarinę knygą. Tos rūšies knygos tuojuo buvo išpirktos. Tos mėgstamos memuarinės knygos žymėtinios trejopos — nepriklausomos Lietuvos laikus vaizduojanti, kacatinė (vokiško ir sovietiško kaceto) literatūra, partizaninė literatūra. Tai specifinė tremties laikotarpio apraiška.

Jei neskaitysim *Lietuvių literatūroje svetur* suminėtu Vaitkaus memuarų, Daunoro reportažinio *Duonos beieškant*, Katiliškio *Išėjusiems negrįžti*, visa kita memuarinė literatūra apeita tylom. Galima aiškinti, kad knyga teturėjo

tikslą rodyti grožinę literatūrą. Bet tokioje St. Ylos kacetinių memuarų knygoje kaip *Žmonės ir žvėrys* yra itin apstu to gilnimosi į žmogų kacetinėse situacijose. O J. Daumanto memuariniuose *Partizanuose* yra ne tik kūrybinių žiežirbų. Iš tos tylom apeitos knygos sėmėsi medžiagos eilė rašytojų savo veikalam (tik Santvaras jos vardą suminėjo ryšium su Stepono Vykinto rotatoriniu vaidinimu). Į Laisvę leidykla (įsteigta kaip tik pagerbti vardui partizanų Lukšos ir Būtėno!) galbūt dėl to neturės pretenzijų, bet memuarinės knygos apskritai nutylėjimas J. Girniaus minimą šio laikotarpio „lietuviškos tikrovės“ vaizdą daro nepilną.

*

Grijtant vėl prie bendro knygos vertinimo, tektų baigti išvada: 1. *Lietuvių literatūra svetur* yra 22 metų laikotarpio ne tiek literatūros istorija, kiek literatūros kritika — lyg *Literatūros lankų* tęsinys; 2. ji labai vertinga surinktąja informacija; 3. nors kai kurie teigimai bus sutikti kaip kontraversiniai, bet jie gali būti naudingi, jei vers skaitytoją susigalvoti; 4. pats tokios knygos pasirodymas yra naujo intelektualinio pajėgumo ir organizacinių sugebėjimų liudijimas.

(*Lietuvių literatūra svetur 1945—1967*. Redagavo Kazys Bradūnas. Išleido Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti. Dailininkas Vytautas O. Virkau. Chicago, Ill. 698 psl., kaina 10 dol.).